

FUNKCIONIRANJE KONTRAREVOLUCIJE: Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941—1942, Beograd 1981, 973 str.

Možemo odmah upozoriti na neke vrijednosti koje čitatelju pruža prva knjiga novog, četrnaestog, toma Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Beograd 1981). U njoj su Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941—1942. U osnovnom su dijelu knjige, koja ima 973 stranice, Dokumenti jedinica, komandi i ustanova četničkog pokreta Draže Mihailovića, 30. jun 1941 — 31. decembar 1942, a ima ih 218, s tim da su neki objavljeni zbirno (izvodi iz knjiga telegrama Mihailovićeve štapa). Knjiga ima važne Priloge o kojima ćemo još govoriti.

Ta je knjiga veoma važan rezultat objavljivanja dokumenata neprijateljskih snaga u narodnooslobodilačkom ratu. Ona obogaćuje strukturu Zbornika... i pridonosi njegovoj dinamici. Zbornik... sadrži 12 tomova koji su zasada završeni, dva koji nisu završeni, a dva su u pripremi. Među njima su četiri toma dokumenata neprijateljskih okupacionih snaga — dva završena (XII i XIII, s njemačkim i talijanskim dokumentima), a dva u pripremi (XV i XVI, s mađarskim i bugarskim dokumentima) — koji su sada prošireni četrnaestim tomom.¹

Četnički dokumenti su već objavljivani u Zborniku..., pa ovdje treba upozoriti na veoma koristan Prilog V, Spisak dokumenata četničkog pokreta DM 1941. i 1942. objavljenih u drugim tomovima Zbornika NOR-a. Ima ih 38, datiranih od 20. prosinca 1941. do 19. prosinca 1942. Jedan je iz prvog toma, većina ostalih je iz trećeg, crnogorskog toma, a dva su iz četvrtog toma (odnose se na Hercegovinu).

XIV tom obuhvatit će oko 1000 dokumenata, u četiri knjige, zaključno do sredine svibnja 1945, tj., pretpostavljam, do završnog boja s posljednjom Mihailovićevom vojnom grupacijom na Zelengori (nakon toga četnička vojska ne postoji).

Za taj je tom organizirana redakcija u kojoj su M. Bojić, D. Gvozdenović, U. Kostić, B. Latas, F. Trgo, J. Vujošević, B. Vuković (on je i redaktor). F. Trgo je i odgovorni urednik, recenzenti su J. Marjanović i J. Vujošević. U tome poslu nalazimo, dakle, i istaknute autore radova o četništvu, kao što su J. Marjanović, B. Latas i J. Vujošević.

Sažet, ali instruktivan Predgovor sadrži i komentare o nizu važnih povijesnih pitanja: o odnosu između četničke taktike čekanja i suradnje s okupatorima, Mihailovićevog taktiziranja i lokalne suradnje pojedinih četničkih odreda s partizanskim jedinicama o pregovorima Tito—Mihailović, o Mihailovićevim odnosima s Nijemcima, kraljevskom izbjegličkom vladom, Talijanima, zapadnim savezničkim zemljama, vojno-političkoj suradnji s okupatorima i kvizlinzima, o ratnim zločinima četnika, legendi o četničkom pokretu otpora i borbi za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji, odnosu između »papirnatog« i stvarnog stanja četničkih jedinica, dosljednosti četnika u borbi za uništenje NOP-a, uza sve taktičke i propagandne pomake i poteze u odnosima s partnerima i protivnicima.

¹ Koristan noviji pregled Zbornika...: M. Colić, Osnovni podaci o Zborniku dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, *Vojno delo*, 4/1982, 141—157.

Ta su pitanja u Predgovoru dobre naznake za problemsku slojevitost i složenost dokumenata.

Istaknimo da mnogi dokumenti nisu samo izvori za ratnu povijest, u užem smislu toga pojma, nego otvaraju i niz drugih mogućnosti društvenopovijesnog istraživanja — od velikih (ili »velikih«) nacionalnosocijalnih ideja do mentaliteta grupa ili pojedinaca.

»Udarno« značenje u ovom smislu ima već prvi dokument — projekt Stevana Moljevića o granicama, društvenom uređenju i vanjskoj politici homogene velike Srbije u obnovljenoj, »federativnoj« Kraljevini Jugoslaviji (30. VI 1941).

Dokument 2, npr. — Uput za izvršenje zadataka četničkih odreda Jugoslovenske vojske (iz kolovoza 1941) — izvanredno upućuje u odnos između formacijskog organiziranja, taktike čekanja i prijelaza na ostvarivanje glavnog cilja u danom momentu »opšteg ustanka i oslobođenja«. Do toga »danog momenta« nije nikad došlo, ali zato niz mobilizacijskih i sličnih naređenja dobro pokazuje kakvi su »dani momenti« uistinu zaokupljali četničko rukovodstvo otkada su »razorni elementi« (tj. komunisti i drugi antifašisti) »uzeli maha« (tj. organizirali NOP i pokrenuli narodnooslobodilačku borbu).

Uz Moljevićev projekt objavljeno je i više drugih programskih dokumenata, s bitnim sličnostima i nekim varijantnim mjestima, kao što su program četničkog pokreta iz rujna 1941. o »radu za vrijeme trajanja rata«, »radu u prijelaznom vremenu« i »pripremanja za normalno stanje«, upućen vladi u emigraciji (dok. 6), Mihailovićeve instrukcija komandantima crnogorskih i limskih odreda (Đ. Lašiću i P. Đurišiću) 20. prosinca 1941 (dok. 34), pismo S. Moljevića D. Vasiću iz druge polovice prosinca t. g. o granicama i »unutrašnjem čišćenju« velike Srbije (dok. 35), Pravilo Oficirske organizacije za zaštitu naroda Crne Gore, iz istog mjeseca (dok. 36), pismo S. Moljevića D. Mihailoviću 23. travnja 1942. s razrađivanjem ideje o »homogenoj srpskoj državi« i problemu politike izbjegličke vlade (dok. 70), pismo D. Vasića D. Mihailoviću u prvoj polovici svibnja 1942. o programu stvaranja »federativne« Kraljevine Jugoslavije, i homogene srpske države (dok. 85), Zaključci Prvodecembarske Konferencije četničke intelektualne omladine Crne Gore, Boke i Sandžaka, u Šahovićima 30. XI i 1. XII 1942 (dok. 200). I u nizu ostalih dokumenata ima programskih stavova.

Istaknuo bih jedan prividni paradoks. Četnički je pokret veoma čvrst, dosljedan, postojan u jednom (i jedinom) — u svojoj kontrarevolucionarnoj funkciji. Isto tako, četništvo je u svemu ostalome labavo, nedosljedno, nepostojano, ono vrda i vrluda, povija se na sve moguće načine, a nipošto nije (samo) *dvolično*, jer je — neprekidno i dosljedno — *stolično*.

Paradoksa u tome, zapravo, nema. Sve navedene osobine četništva obilježja su *taktike* kojom četništvo nastoji ostvarivati *strateški* kontrarevolucionarni cilj, tj. u funkciji su ostvarivanja osnovnog cilja korak po korak u toku rata, a u cjelini — u »konačnom rješenju« — u nekoj završnoj ratnoj i neposrednoj poratnoj situaciji, u neprekidno očekivanom, a nikad dočekanom »odsudnom momentu«.

Taj strateško-taktički odnos potka je cjelokupnog korpusa četničkih dokumenata u ovoj knjizi i drugih objavljenih i u literaturi korištenih dokumenata.

Osim bogatog sadržaja osnovnog bloka dokumenata u knjizi studijskom čitanju pomažu i drugi elementi njene strukture. Uz dokumente nalazimo opsežan i vrlo koristan znanstveni aparat koji daje i tehničke podatke i važna sadržajna

objašnjenja i dopune. I ova knjiga dobro ilustrira napredak u stručno-znanstvenom pristupu i obradi koji je postignut od prvih tomova i svezaka »Zbornika«. Knjiga ima i registre osobnih imena, geografskih naziva i vojnih naziva i pojmova.

Od velike su vrijednosti prilozi I—IV (peti je već spomenut). Prilog I, Dokumenti britanske i izbegličke jugoslovenske vlade 1941. i 1942, sadrži 19 dokumenata, od kraja rujna 1941. do 17. prosinca 1942. Među njima su npr. i dokumenti koji potječu od jugoslavensko-britanske misije kapetana D. T. Hudsona. Ti i drugi dokumenti u ovoj skupini zanimljivi su za istraživanje međunarodnih odnosa NOP-a koji privlače veliku pažnju jugoslavenskih i britanskih historičara, posebno potaknutu novijim heurističkim mogućnostima.²

Prilog II, Dokumenti Nemačkog Rajha 1941, sa sedam dokumenata (30. X—12. XI 1941) nije velik, ali je nezaobilazan za razumijevanje osebnih četničko-njemačkih odnosa formalnog neprijateljstva i stvarnog savezništva.

Prilog III, Dokumenti Kraljevine Italije 1942, sa sedam dokumenata (21. IX—17. X 1942), dobro pokazuje u određenom smislu jednostavnije četničko-talijanske odnose, s razvijenom kolaboracijom i »ugrađivanjem« četnika u talijanski okupacioni sistem.

Prilog IV, Dokumenti Nezavisne Države Hrvatske 1942, čine svega dva dokumenta, od 6. travnja i 11. rujna 1942, veoma sadržajna za razumijevanje četničko-talijanskih, četničko-njemačkih i četničko-ustaških odnosa s motrišta predstavnika NDH na važnim vojno-političkim dužnostima.

Pokretanje XIV toma Zbornika... sazrijevalo je i postajalo sve potrebnije usporedo s razvitkom historiografije. Sve više dokumenata, četničkih i o četnicima, korišteno je u radovima, bilo u posebnim knjigama o četnicima kao što su djela J. Tomaševića,³ J. Marjanovića i B. Latasa—M. Đelebđića bilo u nizu rasprava i članaka. Određeni je nagovještaj mogućih i potrebnih širih akcija bila tematska zbirka »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944«, u izdanju Arhivskog pregleda (Beograd 1976), koju je priredio Jovan Marjanović.⁴ U najnovije vrijeme pokretuto je objavljivanje četničkih dokumenata u Dalmaciji, gdje je 1941/1942—1944. postojao značajan i u mnogo čemu karakterističan segment četništva.⁵ U obje zbirke ima dokumenata koji su objavljeni i u prvoj knjizi XIV toma.

XIV tom Zbornika rezultat je razvitka rada na istraživanju snaga kolaboracije i kontrarevolucije, ali je ujedno poticaj i oslonac za daljnja istraživanja odnosa između revolucije i kontrarevolucije u narodnooslobodilačkom ratu.

Vlado Oštrić

² Posebno treba spomenuti knjigu »Tito-Churchill. Strogo tajno« (Izabrao i uredio D. Biber, Beograd—Zagreb 1981) koja sadrži i korisnu bibliografiju novije literature i knjigu V. Đuretića »Vlada na bespuću; Internacionalizacija jugoslovenskih protivvrjednosti na političkoj pozornici drugog svjetskog rata«, Beograd 1982. *Časopis za suvremenu povijest* donio je niz priloga o tim temama (rasprave i članke, građu, diskusije i ocjene).

³ Prvo, američko, izdanje knjige J. Tomasevicha ocijenio je D. Biber u ČSP 2-3/1976, 93—102. Knjiga je ušla u našu prijevodnu literaturu.

⁴ A. Miletić je objavio kritički osvrt na tu zbirku u ČSP 2/1977, 110—115.

⁵ Usp.: Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945. Zbornik dokumenata, knjiga 2. siječanj—srpanj 1942. godine, Split 1982. Četnički dokumenti, 1123—1164. Prva knjiga s dokumentima iz 1941. ne donosi četničke dokumente.